

4 paskaita. Planas

- **Daiktavardžio** gramatinių kategorijų apžvalga (skaičius, apibrėžtumas, giminė, linksnis)
 - **Žodžių ryšių raiška:** valdymas ir derinimas
- **Būdvardžio ir prieveiksmio laipsnis**
- **Veiksmažodžio** gramatinių kategorijų apžvalga (laikas, asmuo, nuosaka, veikslas, rūšis)
- **Gramatinių kategorijų raiška** (pradžia)

Gramatinė kategorija

Jau žinome, kad:

- būtinosis papildomos (t. y. neskaičiuojant pačių žodžių) pranešimo ypatybės yra **gramatinės kategorijos**
- gramatinės kategorijas sudaro lygiavertės **gramatinės reikšmės**

Daiktavardžio gramatinės kategorijos

1. Skaičius
2. Linksnis
3. Giminė (klasė)
4. Apibrėžtumas

Daiktavardžio gram. kat.: skaičius

*Pagav-**au** auksin-**ę** žuvel-**ę** (1, 1)*

*Pagavo-**me** auksin-**es** žuvel-**es** (>1, >1)*

• **Skaičiaus** (angl. *number*) **kategorija objekto priklausymą kieki grupei**. Dažniausiai skiriama:

- 1 objektas (vienaskaita)
- >1 objektas (daugiskaita)

- Rečiau – dviskaita (2 objektai), triskaita (3 objektai), paukalis/keliaskaita (nedaug objektų)

Daiktavardžio gram. kat.: skaičius

- **Skaičiaus kategoriją turi daiktavardžiai**, juos pakeičiantys asmeniniai **įvardžiai** (*aš – mes, tu – jūs, jis – jie, ji – jos*)
- Pasitaiko daiktavardžių, kurie skaičiumi nekaitomi, pvz.: *kraujas, grožis, metai, kelnės*

Žodžių ryšių raiška: derinimas

Derinimas (angl. *agreement*) – vieno žodžio gramatinių ypatybių suteikimas kitam žodžiui

Žodis, primetantis derinimą, vadinamas **derinimo davikliu** (angl. *agreement trigger*), o derinamasis žodis – **derinimo gavikliu** (angl. *agreement target*):

- *Įdom-**i** nuobod-**aus** rašytoj-o knyg-a*
- *Nuobod-**i** įdom-**aus** rašytoj-o knyg-a*
(daiktavardžiai – derinimo davikliai, būdvardžiai — **gavikliai**)

Derinimas skaičiumi

Būdvardžiai (ir į juos panašūs žodžiai) **skaičiumi** gali būti **derinami su daiktavardžiais**:

- Derinimas NP viduje:

*keli-**as** auksin-**es** žuvel-es*

- Predikatyvo derinimas su subjektu:

*Jon-as buvo pavarg-**ęs***

Asmenuojamosios veiksmažodžių formos (gali būti) **derinamos skaičiumi su veiksniumi** (arba ne tik):

- *aš pagav-**au***

*jūs pagavo-**te***

Daiktavardžio gram. kat.: linksnis

Petr-ai, ar girdėjai, kad auksinė žuvel-ė Jon-ui padovanojo brangų žem-ės sklyp-ą Vilni-uje su vaizd-u į Nerį, kur-į j-is jau ruošiasi parduoti?

- **Linksnio** (angl. *case*) kategorija žymi situacijos dalyvių tarpusavio santykius, rodo jų vaidmenis (palyginkime su sintaksinėmis funkcijomis: veiksnys, papildinys, aplinkybė, pažymins)
- NB: **šauksmininkas** žymi pranešimo adresatą (į ką kreipiamasi)
- Daiktavardžiai ir asmeniniai įvardžiai linksnio kategoriją **turi**, kitais atvejais ji **derinamoji**

Žodžių ryšių raiška: valdymas

Valdymas (angl. *government*) – priklausomojo dėmens formos nulėmimas, rodantis to dėmens santykį su pagrindiniu

Plg. veiksmazodžių *norėti* ir *paskolinti* nulemiamas jų valentinių palydovų (argumentų) formas:

*Aš noriu **miego*** (kilm.)

*Jonas paskolino **papūgai*** (naud.) ***ausines*** (galin.)

Žodžių ryšių raiška: valdymas

Paprastai kalbama apie veiksmažodžių valdymą, bet gramatinės formos gali valdyti ir kitos žodžių klasės, plg. linksnių valdymą:

*litras **benzin-o*** (valdo daiktavardis)

*pilnas **vanden-s*** (valdo būdvardis)

*dešimt **student-ų*** (valdo skaitvardis)

*daug **darb-o*** (valdo prieveiksmis)

*ant **kaln-o**, apie **draug-us**, su **įkvėpim-u*** (valdo prielinksniai)

Daiktav. gram. kat.: apibrėžtumas

Palyginkime:

- *Nupirk jam raudoną kaklaraištį*
- *Nupirk jam **raudonąjį** kaklaraištį*

- *Pietausime mažame kambaryje*
- *Pietausime **mažajame** kambaryje*

- **Apibrėžtumo** (angl. *definiteness*) kategorija pažymi, kad tam tikras objektas yra jau žinomas, jau minėtas arba kitaip išsiskiria iš kitų objektų

Daiktav. gram. kat.: apibrėžtumas

- Liet. k. objektų apibrėžtumas žymimas apibrėžiamosiomis (įvardžiuotinėmis) formomis, rodomaisiais ir neapibrėžiamaisiais įvardžiais, plg. dar:
 - *Vakar sutikau **tokį vieną keistą** žmogų* (neapibrėžtas objektas)
 - *Vakar vėl sutikau **(tą) keistąjį** žmogų* (apibrėžtas objektas)
- Kitose kalbose apibrėžtumą perteikia **artikeliai, įvardžiai**, t. p. spec. bdv. formos (kaip liet. k.)

Daiktav. gram. kat.: giminė/klasė

*Vis-os mergin-os gaudė atsarg-**iuosius** karši-us*

*Vis-i vaikin-ai (masc.) gaudė nuobodži-**qsias** kuoj-as*

- **Giminės** (angl. *gender*) **kategorija žymi objekto priklausymą tam tikrai klasei**, kuri matoma iš derinimo
- Yra daug kalbų, kur giminė turi sąsają su biologine lytimi (bet nebūtinai ją rodo)
- Tada skiriama **vyriškoji, moteriškoji ir niekatroji** (bevardė) giminė

Daiktav. gram. kat.: giminė/klasė

- Giminė gali turėti ir kitą skyrimo pagrindą, kur ryšio su lytimi nėra, plg. sangų (*Sangu*, Nigerio-Kongo k. šeima, Gabonas ir kt.; Audring 2016)

Gender	Semantic Characterization
1/2	only (but not all) humans
3/4	most plants ; also some animals, concrete nouns, abstract nouns
5/6	most body parts , most fruits ; also some humans, plants, concrete nouns, abstract nouns
7/8	most artifacts ; also some humans, plants, concrete nouns, abstract nouns
9/10	most animals ; also some plants, concrete nouns, abstract nouns

Giminė ir derinimas

- **Daiktavardžiai** giminė nėra kaitomi, jie ją turi
- **Būdvardžiai**, būdvardiški įvardžiai ir skaitvardžiai **gimine derinami su daiktavardžiais** arba **asmeniniais įvardžiais** (jau minėjome, tik prisimename):
 - derinimas NP viduje: *keli-**as** auksin-**es** žuvel-es*
 - predikatyvo derinimas su veiksniumi:
*Jon-as buvo pavarg-**ęs**, Sandr-a buvo pavarg-**us-i***

Būdvardžio ir prieveiksmio laipsnis

- *Pagavau auksinę žuvelę greič-**iau** už tave.
Tiesa, ji buvo maž-**esnė**, nors mano norai did-**esni***
- **Laipsnio** (angl. *grade / degree of comparison*) kategorija žymi santykinius neprocesinės ypatybės skirtumus
- Paprastai skiriami 3 laipsniai:
 - 1) nelyginamasis (neutralus)
 - 2) aukštesnysis (palyginti didesnė ypatybė)
 - 3) aukščiausiasis (didžiausias ypatybės laipsnis)

Veiksmažodžio gramatinės kat-jos

1. Laikas
2. Veikslas
3. Asmuo
4. Nuosaka
5. Rūšis

Veiksmožodžio gram. kat.: laikas

- (a) *Turi-u daug laisvo laiko*
 - (b) *Turėj-au daug laisvo laiko*
 - (c) *Turė-davau daug laisvo laiko*
 - (d) *Turė-siu daug laisvo laiko*
-
- **Laiko** (angl. *tense*) kategorija žymi aprašomos situacijos (P) santykį su kalbėjimo momentu (KM):
 - (a) P = KM
 - (b), (c) P anksčiau už KM (jų skirtumą netrukus aptarsime)
 - (d) P vėliau už KM
-
- Apie santykinį laiką žr. *Kalbos konstruktoriuje* ar kt.

Asmuo

(a) <i>Pagav-au</i>	(d) <i>Pagav-ome</i>
(b) <i>Pagav-ai</i>	(e) <i>Pagav-ote</i>
(c) <i>Pagav-o</i>	(f) <i>Pagav-o</i>

Asmens (angl. *person*) kategorija žymi komunikacijos akto dalyvius, kuriems priskiriama predikacija (veiksmas):

- (a), (d) adresantas
- (b), (e) adresatas
- (c), (f) nedalyvaujantis

•Asmuo yra veiksmožodžio *derinamoji* kategorija (dėmesio: kai kuriose kalbose vksm. derinamas ne tik su subjektu, bet ir su objektu (-ais), todėl kalbama apie veiksmožodžio kategoriją, kuri išreiškia derinimą su *argumentais*)

Nuosaka

- (a) *Sédži-**u** sau čia ir gaud-**au** auksines žuvelės*
- (b) *Jei turé-**čiau** laiko, gaudy-**čiau** auksines žuvelės*
- (c) *Sédé-**k** čia, niekur nei-**k** ir pagau-**k** man auksinę žuvelę!*
- (d) ***Te**-pagauna kiekvienas iš jūsų šiemet po auksinę žuvelę!*
- (e) *Jis ten séd-**įs** ir gaud-**ąs** auksines žuvelės*

Nuosaka

Tradiciškai: **nuosakos** (angl. *mood*) **kategorija žymi kalbėtojo (adresato) santykį su pranešimu:**

- (a) tiesa – tiesioginė nuosaka
- (b) galimybė – tariamoji nuosaka
- (c), (d) adresanto valia, noras (pageidavimas) – liepiamoji ir geidžiamoji nuosakos
- (e) gauta informacija – netiesioginė nuosaka

- Realis vs. irealis (žr. *Kalbos konstruktorius*)
- (e) – **evidencialumas** (informacijos gavimo būdas)

Veikslas

- **Veikslas (aspektas, aspect)** – veiksmožodžio kategorija, nusakanti veiksmo pobūdį tam tikru aspektu
- Dažnai aspektas (veikslas) suvokiamas ir aprašomas kaip **dvinarė kategorija**:
- a) žymi veiksmo trukmę, tęsimąsi, tai **imperfektyvinis** aspektas
- b) žymi įvykį, tai **perfektyvinis** aspektas

Veikslas

Plg. naujosios graikų k. sistemą: laikas (būt./būs.) + aspektas (imperfektyvinis/perfektyvinis):

(1) έ-γραφ-α (έ-**graf**-a) 'I was writing; I used to write';
'rašiau; rašydavau' (**imperf.** asp.)

(2) έ-γραψ-α (έ-**graps**-a) 'I wrote'; 'parašiau' (**perf.** asp.)

(3) θα γράφ-ω (tha **gráf**-ō) 'I shall write' (e.g. 'often');
'rašysiu' (pvz., 'dažnai') (**imperf.** asp.)

(4) θα γράψ-ω (tha **gráps**-ō) 'I shall write' (e.g. 'now');
'parašysiu' (pvz., 'dabar') (**perf.** asp.)

Veikslas

- Veikslo kategorijai priklauso ne tik imperfektyvinė ir perfektyvinė reikšmės (mums pradžia jū pakanka), veiksmą (situaciją) tam tikru aspektu nusako ir:
 - perfektas (įvykis su rezultatu)
 - habitualis (lie. būt. d. l., angl. *used to* ir pan.)
 - progresyvas (angl. ir kt. *continuous* formos)
 - ir kt.

Rūšis

- (a) *Aš **pagavau** tą žuvelę spiningu!*
- (b) *Ta žuvelė **buvo** (mano) **pagauta** spiningu!*

- **Rūšies (voice) kategorija žymi veiksmo santykį su jo atlikėju:**
- (a) veikiamoji rūšis (veiksnys yra veiksmo atlikėjas)
- (b) neveikiamoji rūšis (veiksnys yra veiksmo objektas, o veiksmo atlikėjas – šalutinis objektas)

- Apie rūšį kitaip: subjekto (arba kitą sintaksinę funkciją turinčio argumento) išstūmimas iš privilegijuotos pozicijos (pvz., žr. *Kalbos konstruktorių*)

Literatūra

- *Kalbos konstruktorius*, 38–68 (gramatinės daiktavardžio, būdvardžio, prieveiksmio ir veiksmažodžio kategorijos) ir ten rekomenduojama literatūra
- Kiti Jūsų pasirinkti vadovėliai ir seminarų medžiaga gramatinių kategorijų ir jų raiškos temomis
- Sangų k. giminės aprašas: Audring, Jenny, Gender, *Linguistics: Oxford Research Encyclopedias*, 2016 (<http://linguistics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780199384655.001.0001/acrefore-9780199384655-e-43>)